Ушаг əдəбиййаты haггында*

☆ Ə. Əбулhəсəн ☆

ҮИК(б)П Мəркəзи Комитəсинин 1946-чы илдə əдəбиййат вə сəнəт мəсəлəлəри haггында чыхардыгы тарихи гəрарда дейилдийи кими, совет əдəбиййаты вə сəнəт хадимлəринин вəзифəси будур ки, совет адамларынын тəрбиййə олунмасы ишиндə фəал сурəтдə иштирак етсинлəр, онларын йүксəк мəдəни тəлəбатына чаваб версинлəр, вəтəнə həддсиз сəдагəтли, гүввəтли, күмраh, heч бир чəтинликдəн горхмайн, hər бир чəтинлийə үстүн кəлмəйə гадир олан кəнчлəр тəрбиййə етсинлəр.

Бу, совет адамынын тəрбиййə эдилмəси haггында партиянын вердийи програмдыр.

К. Симонов, ССРИ Совет Язычылары Иттифагынын XIII пленумундакы мə'рузəсиндə чох haглы олараг демишдир: бизим бүтүн əдəбиййатымыза екапə бир ме'яр илə яхынлашмаг лазымдыр, бу да əдəбиййатымызын коммунизми гурмага, коммунизм гуранларын тəрбиййə олунмасына нечə кəмəк етмəсиндəн ибарəтдир.

Эйни ме'ярла да, биз ушаг əдəбиййатына гиймəт вермəлийик. Азəрбайчанда ушаг əдəбиййатынын бу тəлəбə нечə чаваб вердийини айдынлашдырмалы, онун инкишафы үчүн гəт'и тəдбирлəр көрмəлийик! Буна көрə дə биз ушаг əдəбиййаты саhəсиндə сон иллəр əрзиндə нə иш көрүлдүйүнү, тəсəс нə кими əсəрлəр ярадылдыгыны нəзəрдəн кечирмəли, бу əсəрлəрин кейфиййəтини тə'йин етмəли, сонра да конкрет тəлəблəрдəн данышмалыйыг.

Бу мəсəлəнин үстүндə хүсусилə она көрə даянмалыйыг ки, тəнгидимиз ушаг əдəбиййаты илə гəтиййəн мəшгул олмайыр. Мəтбуатда тəсадүфдəн-тəсадүфə Кəнчлəр театрында кестəрилəн тамашалар, я да чап олунан hекайəлəр вə шеирлəр мəчмуəси haггында бə'зи гейдлəрə раст кəлмək олур. Көркəмли тəнгидчилəримиз вə язычыларымыз ушаг əдəбиййаты илə мəшгул олмамыш, бу мүhүм саhəни демəк олар ки, тамамилə унутмушлар.

Тəнгидчилəримиз, сон иллəрдə мүəййəн дəрəчəдə мүвəффəгиййəтли ушаг hекайəлəри язан Гылман Мусаевин, М. Рзагулузадəнин китаблары, Сабит Рəhманын, Иляс Əфəндиевин вə Ə. Бабаеванын hекайəлəри haггында heч бир фикир сөйлəмəмишлəр. Һалбуки, бу əсəрлəр Азəрбайчан ушаг əдəбиййатына өзлəри илə бəрабəр мүсбəт кейфиййəтлəр кəтирир. Бу кейфиййəтлəр ушаг əдəбиййатымыз үчүн ени, марагды бир мəрhəлəнин башлангычыдыр.

Бу əсəрлəрин ичəрисиндə heч шүбhəсиз ки, Гылман Мусаевин «hекайəлəр» китабы хүсуси бир ер тутур.

Гылман Мусаев əмəк вəрдиши, вəтəнə мəhəббəт, валидейнə, мүəллимə вə йолдаша hөрмəт, сəдагəт кими кейфиййəтлəр haггында сəлис бир дилдə марагды hекайəлəр язмышдыр.

Онун hекайəлəрини охудугча пионер Яшарын пешманлыг чəкмəси, балача Чавадын гар боранында өз синиф йолдашы Рамизи нечə хилас етмəси кезүмүз гаршысында чанланыр. Охучу, пионер Азадла йолдашларынын əлли яшлы почтальон həсəн дайыя нечə кəмəк етдийини өйрəнир, Сталин гайгысы илə тəрбиййəлəнəн нəчиб ушагларымызла фəхр эдир. Биз колхозун дəйүлмүш бугдасыны селдəн гуртаран «Гараə лəгəбли енистмə Сейранын машын сүрмəк бачарыгына hейран галырыг. Бу ушагларын марагы аилə, мəктəб вə колхоз чəрчивəсинə сыгмайыб кетдикчə кенишлəнир. Биз, Гылман Мусаевин «Язылы даш» hекайəсини охудугда профессор Сəрдарынын рəhбəрлик етдийи елми експедисияя həвəслə кəмəк едəн пионерлəрлə таныш олуруг.

Ушаг əдəбиййатына кəлəн яхшы кейфиййəтлəрдəн бири дə əмəк мөвзуудур. М. Горки дейир ки: «гаршыларында мəс'ул олдугумуз ушаглара да бүтүн инсанлара кестəрдийимиз кими мүнасибəт кестəрмək лазымдыр.

Охучуларын (йə'ни ушагларын) həята олан фəал мүнасибəтини hər васитə илə артырмага, онларда өз гүввəлəринə инам, əмəйин чох бөйүк əhəмиййəтини вə севинчини анламага вə hисс етмəйə мане олан hər шейə галиб кəлмək исте'дадына инам догурмаг лазымдыр!».

Лакин бизим ушаг язычыларымыз арасында бу həгигəти унуданлар вардыр. Мəсəлəн чохдан танылыгымыз ушаг язычысы Меhди Сейидзадəнин «Гудрəт» сəрлевhəли шеири кичик охучуя нə верə билəр? Шеир бу мисраларла гуртарыр:

Фəhлəлəрин мəрдлийи
 нəчиб hисси, ниййəти,
Мəглуб эдиб евə дə,
 Дейүшдə тəбиəти!»

Тəбиəтлə дейүшдə галиб кəлмək үчүн нəчиб hисс, ниййəт кифайəтдирми? Шеирин, идеясы екунлашдырылдыгы ердə, шаир, дүзкүн нəтичə чыхара билмəйир.

Сейидзадəнин əмəк мөвзуунда яздыгы бə'зи шеирлəр, кичик охучуларын өз мүшаhидəлəриндəн дүзкүн нəтичə чыхармасына кəмəк етмир. Педагог кими ушаг язычысы да, ушагда əмəк вəрдишлəринин инкишафына фикир вермəлидир. Язычынын ушаг үчүн яздыгы hər бир əсəр, ушага ени бир шей өйрəтмəли, о, охумаг үчүн сəрф етдийи əмəйин сəмəрəсини hисс эдиб дуймалыдыр.

Бу чəhəтдəн Сейидзадəнин «Кəнч багбанлар» шеири дə мүвəффəгиййəтли əсəр сайыла билмəз.

Көзəл бир сəhəр
Аязла Əсмəр
Əкди албалы,
Килас шафталы,
Армуд агачы,
Аргут агачы.
Ушаглар ерə
Сəпдилəр күбрə.
 вə и. а.

Шеир белə гуртарыр:

Əсмəрлə Аяз
Деди: кəлəн яз
Пəгин агачлар
Кəтирəчəк бар.

Мөвзуу куя əмəкдəн бəhс едəн бу шеир ушага нə верə билəр?! Бурада ушагы руhландыран əмəк поезиясы тəсвир олунмамышдыр. Бу гуру шеири охуян ушагын ер күбрəлəмəк о яна дурсун, heч чичəк суламага да həвəси олмаз!

Ушаг əдəбиййатымызын бир мүсбəт чəhəти дə вар ки, ону гейд етмəмəк мүмкүн дейилдир. Чүнкү бу, ушагларда коммунист əхлагы тəрбиййə етмəк ишиндə чох əhəмиййəтли мəсəлəдир.

Бизим ушагларын арасында достлуг, йолдашлыг мəфhумуну инди дə ялныш баша душəнлəр вардыр. Лакин Сейидзадə «Яхшы йолдаш» адлы мə'налы бир шеириндə, кичик ушагларымыза əсл достлугун нə демəк олдугуну дүзкүн баша салыр.

Бу шеирдə Заман адлы бир ушаг йолдашы Рамиздəн күсүр, чүнки Рамиз синифдə она дəрс пычылдамамышдыр. Рамиз йолдашына гандырыр ки, hər каh дəрси сəнə пычылдасам бу достлуг йох, дүшмəнчилик олар, сəн мəнə архайын олуб heч вахт дəрсини hазырламазсан!

Гылман Мусаев дə «Гар бораны» адлы hекайəсиндə садиг достун нə демəк олдугуну яхшы тəсвир эдир.

Лакин бүтүн бунлара бахмаяраг, ушаг əдəбиййатымызда həлə чох чидди нөгсанлар вардыр.

Ушагын яшына көрə олан спесифик əмəк, дəрс hазырламаг, мəсəлə həлл етмək, язы язмаг вə и. а. бу кими тə'лим, тəдрис мəсəлəлəри, яхуд мəктəбə гэдəр тəрбиййə мүəссисəлəринин конкрет иши, ушаг əдəбиййатымызда чох зəиф тəсвир эдилир.

Мирвари Дилбази исте'дадлы бир ушаг шаиримиздир. Онун шеирлəри дəрин hисс вə həйəчанла долудур. Онун hər бир мисрасында, көрпə ушаглары сонсуз бир мəhəббəтлə севəн гəлбин дөйүнтүсү дуюлур. Шаирəнин «Балача нүмайəндə» поемасында тə'сирли, ядда галан парчалар аз дейил.

Мирвари бизим көрпəлəрдəн гүрурла бəhс эдəрək языр:

Көрпə көрдүм доггуз яшы
Тамам олуб битмəмишкəн,
Һəлə кəнчлик дүнясына
Гəдəм гоюб атмамышкəн,
Тутуб бөйүк Сталинин
Догма ата əллəриндəн,
Она салам сөйлəйирди
Азəрбайчан əллəриндəн!

Сонра бу доггуз яшлы чəбhəчи гызы Бəнөвшə haггында, Мирвари вүгарла белə дейир:

Лакин ата гайытмады,
Ана исə оянмады.
Биз hамымыз чох чалышдыг
Кəтүрмəкчүн о баланы
Анчаг бизим елкəмиздə
Юрдсуз олан ушаг hаны?

Мирвари бу шеириндə həмин ушагын əввəл көрпəлəр евиндə, сонра ушаг евиндə тəрбиййə эдилиб савадландыгындан, кезəл левhə ятратдыгындан бəhс эдир.

Нəhайəт аг бирчəкли Зейнəб ананын етишдирдийи бу доггуз яшлы гыз Москвая кедиб рəhбəри көрүр. Əсəр бу мисраларла гуртарыр:

Галдырмышдыр бөйүк даhи
Бир ал рəнкли байраг кими
Бизим хырда пионери
Мавзолейин үзəриндə.
Нефт юрдунун хошбахт гызы
Алгышлайыр азад өмрү,
Сталинин голларында,
Ингилабын шəhəриндə!

Биз Мирваринин Бəнөвшə haггында бүтүн дедиклəринə инанырыг. Она кестəрилəн гайгы, онун кезəл тəрбиййə эдилмəси, həтта бөйүк левhə ятратмасы, Москвая кедиб рəhбəри көрмəси дə бизи тамамилə инандырыр. Лакин мəсəлə бурасындадыр ки, биз бу шеири охумамышдан да бунлары билир, бүтүн бу дейилəнлəрə инанырыг. Чүнкү həятымызда белə hадисəлəр чох көрмүшүк. Бу о демəкдир ки, Мирвари гəлəмə алдыгы мəсəлəни кəрəк конкретлəшдирə иди. Конкрет инсанлардан яза иди. Конкретлик исə биринə Бəнөвшə, о биринə Зейнəб хала, бир башгасына Лалə ады вермəкдəн ибарəт дейилдир. Мирвари Бəнөвшə, Лалə вə Зейнəб халанын чанлы сурəтлəрини ярада билмəмишдир. Биз онларын чанлы инсан олдугуна инанмырыг. Чүнки онларын нə бир həрəкəтини нə ишини көрүр, нə дə сөзүнү вə сəсини ешидирик! Бизим ешитдийимиз ялныз вə ялныз шаирин həссас вə инчə сəсидир. Биз Бəнөвшəдə, Лалəдə чанлы ушага мəхсус кичик бир həрəкəт көрсəйдик, онлардан сəчиййəви бир ушаг сөзү ешитсəйдик, мəмнуниййəтлə дейəрдик ки, ушаг əдəбиййатымыз Бəнөвшə, Зейнəб хала сурəтлəри илə бир аз да зəнкинлəшмиш олду. Лакин əсəрдəн нəтичə чыхарачаг олсаг демəлийик ки, шаирə яздыгы об'екти яхшы өйрəнмəмишдир. О, ушаг евинин сəчиййəви тəфəррүаты илə, күндəлик иши илə яхшы таныш олмамышдыр. Һəр саатлыг вə hər күнкү иши өйрəнмəмиш, үмумилəшдирилмиш шəкилдə əсəр язмаг мүмкүн дейилдир.

«Правда» гəзетиндə чап олунмуш «Айдын саhил» haггындакы мəгалəдə В. Пановaнын нəзəри бу чəhəтə хүсуси олараг чəлб эдилир вə кестəрилирди ки, В. Панова кəрəк бир ферманы йох, бир чох ферманы өйрəнə иди. Ушаг евиндə тəрбиййə алан ушагларын, тəрбиййə верəн мүрəббиййəнин иши дə кəрəк Мирваринин 1250 мисрадан ибарəт бу сүжетли шеириндə өз бəдии ифадəсини тапа иди. Биз кəрəк ушаг евини бу шеирдə көрəйдик.

А. Шаиги мəктəбə гэдəр ушаглар үчүн бурахылмыш «Шеирлəр вə нагыллар» адлы китабчасына язычынын чохдан бəри бизə таныш олан «Яхшы арха», «Түлкү həччə кедир», «Тыг-тыг ханым» əсəрлəри илə бəрабəр онун «Ана юрдум», «Вəтəн», «Дəмирчи нəгмəси» кими тəзə шеирлəри дə дахил эдилмишдир. Лакин чох тəəссүфлə гейд етмəлийик ки, бу шеирлəрин ичəрисиндə мүасир мөвзу чох аз ер тутур. Бизим ушагларымыз исə охудуглары əсəрлəрдə ени совет адамларынын сурəтини, онларын гəhрəман ишлəрини көрмək истəйирлəр.

Мəктəб яшына чатмамыш ушагларымыз үчүн йүксəк бəдии əсəрлəр ярадылмасы мəсəлəси язычыларымыз гаршысында даhа чидди тəлəблəр гоюр. Ушаг багчаларында, ушаг евлəриндə белə китаблара еhтияч бөйүкдүр. Онлар биздəн ени маhнылар, бəдии əсəрлəр тəлəб эдирлəр. Чəсарəтлə демəк олар ки, həлə Азəрбайчан совет язычыларындан heч бири онларын бу тəлəбини едəйə билмəмишдир. Ушаг вə Кəнчлəр Əдəбиййаты Нəшриййаты кечəн ил багча яшлы ушаглар үчүн «Мəним багчам» адлы бир китабча бурахмышдыр. Догрудур бу китабчада ушаглар үчүн бир чох кезəл шеирлəр вардыр. Анчаг бунунла бəрабəр бурада Ə. Февзанин бир чох баягы шеирлəри дə верилмишдир. Бу шеирлəрдə нə həят, нə дə тəбиилик вардыр.

Кичик вəтəндашларымызын бəдии əсəрлəрə олан еhтиячыны едəмək үчүн бүтүн язычылар өз гүввəлəрини сəфəрбəрлийə алмалыдырлар. Яддан чыхармамалыдыр ки, бу күн партада отуран бу ушаглар сабаhын колхозчусу, торначысы, буруг устасы, агроному, həкими, мүəллимидир.

Ушагларда тəбиəти мушаhидə етмək габилиййəтини инкишаф етдирмəк, онларын естетик дуйгуларыны тəрбиййə етмək үчүн, онлара тəбиəт haггында үмуми данышмаг аздыр. Индидəн тəбиəтлə мүбаризə етмəйи, тəбиəти дəйишмəйи дə онлара өйрəтмək лазымдыр.

Үмумиттифаг Совет Язычылары Иттифагынын XIII пленумунда К. Симоновун мə'рузəси етрафында чыхыш едəн Дубровина демишди:

«Ени нəслин тəрбиййəсиндə вə тəhсилиндə мəктəбин бөйүк ролу вардыр. Бизим бəламыз бурасындадыр ки, сон вахтлара кими, язычыларымызын нəзəрини мəктəбə чəлб едə билмəмишик... Мəктəблəрин бүтүн зəнкинлийини, педагожи əмəйин бүтүн шаиранəлийини, бизим чошгун, зəнкин həятымыз вə мүhитимизлə айрылмаз сурəтдə баглы олан совет мəктəбинин бүтүн хүсусиййəтини тəсвир едəн əсəрлəримиз йохдур».

Бу сөзлəри ейнилə Азəрбайчан совет ушаг əдəбиййаты haггында да демəк олар. Биз бу күн елə бир əсəр кестəрə билмəрик ки, орада бүтүн мүрəккəблийи илə бир мүəллим сурəти верилмиш олсун!

Юхарыда яхшы hекайəлəриндəн данышдыгымыз Гылман Мусаев йолдашын совет мүəллими haггында яздыгы бир нечə hекайəси чох тəəссүф ки, бизи ики сəбəбə көрə разы сала билмир. Мəсəлəн «Тарих мүəллими» hекайəсини алаг.

Əввəла, бурада биз heч бир мүəллим көрмүрүк. Чəбhəдə икидлийинə көрə орден вə медалла тəлтиф эдилəн бу вəтəн мүhарибəси əлилинин, мүəллим кими heч бир яхшы кейфиййəтинин шаhиди олмуруг. Охучу тарих мүəллиминин синифдə нечə дəрс вердийини көрə билмир. Демəк hекайəдə мүəллим сурəти верилмəмишдир. Мүəллиф Аслан мүəллими ова кедəн, бүлбүл сахлайыб пəнчəрəсинин габагында сармашыг əкəн, мəктəбə тəзə кəлəн мүəллими исə бүлбүлү ачыб бурахан, сармашыглары кəсиб төкəн бир адам кими кестəрир. Бу hекайəнин нə кими тəрбиййəви əhəмиййəти ола билəр?

Гылман Мусаевин бизи гане етмəйəн бир əсəри дə «Вичдан əзабы» адлы hекайəсидир. Бу hекайə дə бизи разы салмыр. Она көрə ки, Гылман бурада мүəллимлə бəрабəр бизи анчаг дəрс отагына салыр вə бунунла да кифайəтлəнир. Биз орда нə шакирдлəрин нечə охудугуну, нə мүəллимин нечə дəрс вердийини көрүрүк. Мүəллиф дəрhал диггəтимизи əсл мəсəлəдəн яйындырыр, бизим нəзəримизи мүəллимин əсəбилəшдийинə чəлб эдир вə дейир ки:

«Мүəллим дəрсинə давам эдирди. Лакин инди онун həрəкəтлəриндə вə данышыгында бир сүстлүк hисс эдилирди. Һəмишə зəнчир кими бир-биринə баглы олан вə бири-бирини кезлəйəн сөзлəр, инди онун богазында тыханыб галырды. О, данышмагда чəтинлик чəкир вə сөзлəри бөйүк əзабла ахтарыб тапырды».

Мүəллимлə шакирд арасындакы hөрмəти кестəрмək үчүн мүəллимин башына бу ишлəри кəтирмək нəйə кəрəкдир? «Тарих мүəллими»ндə олдугу кими, бурада да мүəллим синифдəн, мəктəбдəн кəнарда тəсвир эдилир, онун нечə дəрс вердийи, мəктəбли ушагларымызы кəлəчəйə нечə hазырладыгы гəтиййəн көрүнмəйир.

Мəн Сүлейман Рəhимовун «Ата вə огул» повести haггында данышмаг истəйирəм.

Бу повестин яхшы чəhəти бурасындадыр ки, əсəрин hər саhифəсиндə огул үчүн, огулун талеи, кəлəчəйи үчүн ата үрəйинин дөйүнтүсүнү hисс эдирик. Онун гəhрəманы нараhатлыгла оглунун нечə вə hансы истигамəтдə инкишаф етдийини излəйир. Əсəрдə ики ата вар: бири оглуну ингилабдан əввəл охутмага башлаян, бу йолда əлли чүрə зəhмəтə гатлашан Рүстəмдир, о бириси—оглу Сабири совет дөврүндə охудуб етирəн Гəhрəмандыр.

Рүстəм киши оглунун үстүндə əсир, чох чəтин зəhмəтлəрə гатлашыб шəхси мəhрумиййəтлəри hесабына ону охудур, савадландырыр, онун инкишафыны излəйир. Мүəллифин дили илə десəк о həмишə оглуна дейир ки, «огул аягын тутдугча əлмə тəрəф кет!»

Оглу Гəhрəманын али мəктəбə кирмəсиндəн, китаб язмасындан онун хəбəри йохдур. О, сонралар буну билир.

Бунлар hамысы чох тəбиидир. Рүстəм артыг оглунун кəлəчəйиндəн, талеиндəн əмин вə архайындыр. Чүнкү о, Николайын тахтдан дүшдүйүнү көрмүш, мүсават гулдурларынын говулуб мəhв эдилмəсиндə, Азəрбайчанда совет hакимиййəтинин гурулмасында фəал сурəтдə иштирак етмишдир.

Ата, оглунун китабыны вə əксини көрүб севинир. Сүлейман бу севинчи белə тəсвир эдир:

«—Индийə кими сəдасыны ешидирдим, бундан сонра китабыны кезлəйəчəйəм!—дейинчə онун кезлəри долуб китабчанын үстүнə сəпəлəнди».

Бу сөзлəр əсəрин 61-чи саhифəсиндəдир. Бура кими əсəрдə сурəт дə, мүhит дə, иш дə айдындыр! Һəр сурəтин өзүнə көрə иши, данышыгы вардыр. Даhа догрусу бура гэдəр, сəнəтин тəлəб етдийи кими, язычы сурəтлəрлə яшайыр, бу саhифəлəрдə инсанлары дуюр, душүнүр.

Лакин бундан сонра вəзиййəт дəйишир. Гəhрəман да, Сабир дə охучунун кезүндəн итир. 61-чи саhифəдəн 219-чу саhифəнин ахырына гэдəр, өтəри верилəн Чейран сурəти истисна эдилəрсə, Рəшид, Дилдар, Əбдүлəли, Ибраhим, Сабир, Айдын, Күлүш, Мəммəдага, Зейгəм, Бəшир, Фирəнкиз, Сүрəйя вə башгалары аз-чох да олса бəдии бир сурəт кими мейдана чыхмыр.

Əсəрин 61-чи саhифəсинə гэдəр, Гəhрəманын ушаглыгыны, кəндə яшайыб охудугуну тəсвир едəн сəhнəлəр кезəл тə'сир багышлайыб ядда галдыгы hалда, 61-чи саhифəдəн сонра (Шушанын тəсвири, Рүстəм киши илə көрүш сəhнəсиндəн башга) охучуя тə'сир багышлаян бир сəhнə белə йохдур. Нийə йохдур? Нийə адыны сайдыгымыз бу адамлардан heч бири типик я гейри типик, мүсбəт я да мəнфи инсан сурəти дейил?

Буна мəним бирчə чавабым вар: Бурда əввəлəн баш гəhрəманын, сонра да, о бири ады чəкилəнлəрин heч бир иши тəсвир эдилмир. Бу барəдə баш гəhрəманын вəзиййəти, о бирилəрдəн даhа писдир. Чүнки heч олмаса мүəллиф Чейран мүəллимдəн бəhс эдир. Аз-чох, бə'зəн хоша кетмəйəн тəрздə олса да Рəшид мүəллимин тахтапуша галхдыгындан, газанханая дүшүб очагчы илə сəhбəт етдийиндəн данышыр. Бəс баш гəhрəман нə гайырыр? О, психоложи илами, педагожи тəдгигатламы мəшгулдур? Методик ишлəрдə чалышырмы? Бу да гəтиййəн айдын дейил!

Мадам ки, биз бу адамы данышмагдан башга heч бир ишдə көрмүрүк, о hалда онун бəдии сурəт олдугуна нечə инана билəрик! Мүəллиф бу сурəтин əсəр үзəриндə ишлəдийиндəн бəhс эдир!

Баш гəhрəманын мүəййəн бир ишини тəсвир етмəмəклə, даhа догрусу ону мүəллимликдəн айырмагла, мүəллиф өзүнү чох чəтин вəзиййəтə салмышдыр.

Нəтичəдə гəhрəман садəчə мүшаhидəчи олмушдур. Əсəрдə мəктəб əмəйиндəн, педагожи просесдəн, мəктəб тəшкилатларындан дəрин, гане эдичи бир сəhнə верилмəмишдир.

Гəhрəман совет мəктəбинин бүтүн принсипиал мəсəлəлəрини, бүкүнкү совет мəктəбинин вə тəрбиййəсинин вəзифəсини чох яхшы билир. Лакин бу билийин бəдии ифадəсини биз əсəрдə көрмүрүк. Əсəрдə педагожи советиндə həлл олунан бир мəсəлə, чəтин тəрбиййə эдилəн шакирдин ислаh эдилмəсиндə тəлəбə тəшкилатынын ролу, мүəллимлəр арасында кедəн агыллы, педагожи бир сəhбəт тапылмыр. Нə үчүн? Чүнки гəhрəман бу ишлəрлə мəшгул дейилдир. Она көрə дə, юхарыда бəhс етдийимиз педагожи ишин поезиясы бу əсəрдə көрүнмүр! Диггəт эдилсə бəлкə дə бунун əксини көрмək мүмкүндүр. Чейран мүəллимə кинoя, театра кетмəйə белə вахт тапмыр. Мəктəб директору исə тəрбиййə мəсəлəлəри илə йох, тахтапушла, ячагла мəшгулдур.

Гəhрəманын өз оглу Сабири бəркдəнбошдан чыхартмаг, тəбиəти вə əмəкчи инсанлары кестəрмək үчүн ону Шушая апармасы да охучуну тəəччүблəндирир. Педагожи илə марагландыгына көрə Гəhрəман кəрəк яхшы билейди ки, ушаг үчүн кичик яшдан алдыгы тə'сирин чох бөйүк əhəмиййəти вардыр. Характерин тəрбиййəсиндə бу илк мушаhидə вə тə'рислəр həлл эдичи рол ойнайыр. Əсəрин баш гəhрəманынын əсл ихтисасыны ишлəтмəмəси, совет педагожи тəчрүбəсиндəн айрылмасы повести чох марагды вə кениш имканлардан мəhрум етмишдир.

Нөгсанлардан данышаркəн бəдии кейфиййəтдəн данышмаг чох вачиб мəсəлəдир. Сон заманлар мəркəзи мəтбуатда язылан мəгалəлəр бəдии кейфиййəт мəсəлəсинин бүкүн нə гэдəр кəскинлийи илə гоюлдугуну бир даhа сүбут эдир. Сəнəткарлыг бизим бүкүнкү əн мүбариз шуарымыз олмалыдыр.

Ушаглар үчүн язылан əсəрлəрдə айдын олмаян фикирлəрə, идея нөгсанларына, композисия гарышыгдыгына, үслуб вə дил хəталарына да чох-чох раст кəлмək мүмкүндүр.

Ушаг əдəбиййатында, нəсрин күчлəнмəси илə мүсбəт бир кейфиййəт дə мейдана кəлмəкдəдир ки, бу да конкрет тəбиəт тəсвиридир. Ахыр вахтлара гэдəр, биз ушаг əдəбиййатында чох аз-аз тəбиəт тəсвиринə раст кəлирдик. Һалбуки, вəтəнə мəhəббəт дуйгусу илə бəрабəр, бəдии hиссин тəрбиййə эдилмəси үчүн дүзкүн, гəшəнк тəбиəт тəсвири ушаг əдəбиййатында чох мүhүм ер тутмалыдыр. Вəтəнин ялныз биткиси вə hейванаты йох, торпагы, дашы белə, бизим бəдии əсəрлəримиздə өз əксини тапмалыдыр. Бунларын ялныз заhири көркəми дейил, өзүнə мəхсус бүтүн кезəллийи, сосиализм əмəйи сайəсиндə илдəн-илə чичəклəнмəси елə мəhəббəтлə тəсвир эдилмəлидир ки, кəнч нəсл вəтəнин дагыны, дашыны да севсин! Микаил Рзагулузадəнин «Истəк» китабчасы, хүсусəн, бу китабчада «Гурдгыран» hекайəси бу чəhəтдəн диггəтə лайигдир.

Рзагулузадəнин тəсвир етдийи Абшерон пейзажы хүсусəн она көрə əhəмиййəтлидир ки, Абшерон haггында чохдан яраныб вə həлə дə яшамагда олан ялныш бир тəсəввүр бу hекайəдə пуча чыхарылыр. Билдийимиз кими ялныз башга республикаларда дейил, Азəрбайчанын узаг районларында инди белə Абшерондан, Абшерон багларындан, дəниздəн данышдыгда «орда нə баг, нə мəнзəрə?!» дейə додаг бүзүрлəр. Абшеронун күн доган чагларынын я да күн батан вахтынын чох гəрибə кезəллийи олдугу бизим чохумуза мə'лум дейил.

Микаил Рзагулузадəнин, «Гурдгыран» hекайəсинин əн гиймəтли чəhəти бурасындадыр ки, бу hекайə бизə Абшерону севдирир, həлə чохумузун истисиндəн, гумундан, күлəйиндəн горхудугумуз, көлкəсинə шүбhə илə бахдыгымыз, сəрчəсиндəн башга heч бир гушуну, инчир, үзүмүндəн гейри heч бир кəйəртисини тапмадыгымыз бу кезəл вəтəн парчасына гаршы биздə бөйүк бир мəhəббəт оядыр. М. Рзагулузадəнин «Гурдгыран» hекайəсини охуюн! Орда көрəчəксиниз ки, Абшеронун нечə кезəл сабаhлары, нечə дилбəр ахшамлары, нə гэдəр марагды ову, чазибəли дəнизи вардыр.

Лакин бу кезəл зəминдə, сəлис, гəшəнк дил илə язылмыш hекайəдə мүhүм, мəнчə идеоложи нөгсан вардыр. Бурда, харичи елкə түфəнкинə күвəниб ова чыхан кезлүклү адам елə салынырмы? Йохса енистмə овчу Гурдгыран Яшарын мəhарəтиндəн бəhс эдилирми? Бунлары айырд етмək олмур. Мүəллиф дейə билəр ки, hər икисиндəн бəhс эдирəм. Биз о hалда чаваб вермəлийик ки, мөвзуу гошалашдырмагла, сəн мүhүм бир мəсəлəдəн ахыра гэдəр данышмайыб ярымчыг гоймусан. Гəрб гаршысында сəчдəнин бу шəкилдə тəзаhүрүнү истеhза илə ифша етмək мүмкүн икəн, М. Рзагулузадə о бири мөвзуя гачыр, həдəфини дəйишир. Бу ондан ирəли кəлмишдир ки, Микаил кезəл тəбиəт тəсвиринə уяраг hекайəнин əсас идеясыны унутмуш, кəнч овчудан данышмагла, сөз арасына сөз гатмышдыр.

Микаил Рзагулузадəнин «Истəк» адлы китабчасындакы «Шаhин» hекайəсиндəки сурəтлəрдə тəбиилик аздыр. Ушагларын гаврая билəчəйи садəлик бу hекайəдə йохдур. Бу hекайəдə тəсвирдəн даhа чох мүhакимə вардыр. Бүтүн бунларын нəтичəсиндə əсəрин гəhрəманы да схематик шəклə салынмышдыр.

Əйюб Аббасов бизим танынмыш ушаг язычыларымыздандыр. Онун п'еслəри нечə иллəрдир ки, Кəнчлəр театрынын саhнəсиндə ойнанылыр. Лакин Əйюб Аббасов йолдаш сурəтлəринин инандырычы олмасына, ифадə енилийинə, кезəллийинə, дил сəлислийинə инди хүсусилə фикир вермəлидир Онун əсəрлəринин бириндə чаван гыз Мəнзəр дəфəлəрлə дейилмиш, чейнəнмиш, heч кəсə тə'сир етмəйəн, гуру нəсиhəтдəн ибарəт олан сөзлəр охуюр:

«Яхшы досту сатма дүня малына!
Душ дүняда хейир ишин далына!
Хейир ишин чана чох сəфасы вар!
Намəрд илə үлфəт гылма кəнар кəз!
Пуэ намəрд йыгылса бир мəрдə даймəз!
 вə и. а.

Белə «шеир» охуян гыздан нифрəт етмəмək үчүн адам чох сəбрли олмалыдыр. Охучу, haглы олараг онун бизим дөврүн адамы олдугуна инанмаячаг!

Ачы да олса, мəн гейд етмəлийəм ки, бу, ярадычылыгда мəс'улиййəт hиссини итирмəйин əн ашагы нөгтəсидир!

Үмумиййəтлə зəиф олан тəнгидимиз, ушаг əдəбиййаты саhəсиндə тамам битəрəфлик мөвгеи тутмушдур. Тəнгид хүсусилə ушаг язычыларына яхындан кəмəк етмир, онларын ярадычылыгындакы гүсурлары вахтында ачыб кестəрмир. Буна көрə дə чохдан язмага башламыш ушаг язычыларымыздан бə'зилəри ярадычылыг ишиндə инкишаф етмир, ериндə сайырлар. Əкəр янылмайырамса, көркəмли тəнгидчилəримиздəн ушаг əдəбиййаты haггында мəгалə язан олмамышдыр.

Сүлейман Рəhимов йолдашын Гылман Мусаевин «hекайəлəр» китабы haггында «Мүəллим» гəзетиндə чап етдирдийи мəгалə ушаг əдəбиййаты haггында язылан мəгалəлəрдəн əлбəттə əн чиддиси вə яхшысыдыр. Бу мəгалəдə шакирдин мүhити, онун тəрбиййəсиндə коллективин ролу вə мəктəб тəшкилатлары haггында гоюлан мəсəлəлəр догрудур. Илк нəзəрдə чүз'и кими көрүнсə дə лакин сəнəткарлыг нөгтəйи нəзəриндəн əhəмиййəти бөйүк олан тəфəррүаты да Сүлейман йолдаш мəгалəсиндə дүзкүн гейд етмишдир.

«Əдəбиййат гəзети» Новруз Кəнчəлинин вə Ибраhим Зүлфүгаровун мəгалəлəрини чап етмишдир. Һəр ики мəгалəдə яхшы чəhəт будур ки, онлар ушаглар үчүн язылан бə'зи hекайəлəрин ушагларымыз үчүн зəрəрли олдугуну кестəрмишлəр. Һəр ики мəгалəдə Юсиф Ширванын «Ай курорта кедир», «Яхшылыг» адлы зəиф, зəрəрли hекайəлəри шиддəтли тəнгид олунур.

«Азəрбайчан мүəллими» гəзети, нечə дейəрлəр, кəрəк ушаг əдəбиййатынын кешийиндə дурсун! Бир сөзлə тə'лим вə тəрбиййəйə даир нə варса, кəрəк бу гəзетин нəзəриндəн гачмасын.

Лакин əксинə, бу гəзет бə'зəн өз саhифəлəриндə охучуну чашдыран мəгалəлəр чап эдир. Исмаил Кезəловун Юсиф Ширванын тəнгид етдийимиз hекайəлəрини тə'рифлəйəн мəгалəси буна яхшы сүбутдур.

Тəнгид фəалиййəтсизлик кестəрир, баш верəн бə'зи зəрəрли hадисəлəри вахтывахтында көрмүр.

Мəсəлəн 1949-чу ил октябрында Ушагкəнчнəшр «Мəним багчам» адлы бир китабча бурахмышдыр. Бу китабчада М. Агаев адлы бирисинин «Билдирчин» адлы бир hекайəси чап эдилмишдир. Бу hекайə, демəк олар ки, чох чүз'и бир дəйишикликлə (Чарушинин) «Никитка вə онун достлары» адлы китабчасындакы «перепелка» адлы hекайəсиндəн көтүрүлмүшдүр.

Ушагкəнчнəшр, ахыр вахтлар яхшы ишлəмəйə башламыш, кəнчлəр үчүн орижинал, həм дə бир чох тəрчүмə əсəрлəр бурахмышдыр. Өлкəмизин адлы-санлы адамлары, ингилабчыларымыз, гəhрəманларымыз, елм вə сəнəт адамларымыз haггында, «Комиссар», Ханлар, Үзейир Һачыбəйов, Һəзи Асланов, Һəсəн бəй Зəрдаби вə башгалары haггында əсəрлəр чап етмишдир. Бу əсəрлəр həлə тəнгидимиздə лайиги гиймəтини алмамышдыр.

1947-чи илдə Азəрбайчан К(б)П Мəркəзи Комитəси, Ушагкəнчнəшр haггындакы гəрарында хүсуси олараг гейд етмишди ки, Язычылар Иттифагы илə Ушагкəнчнəшрин əлагəси чох зəифдир. Бу əлагə инди гисмəн яхшылашыб, мөhкəмлəнмəкдəдир. Кəр бир язычы йолдаш ушаг əдəбиййатынын күчлəнмəси үчүн вар гүввəсини сəрф етмəлидир.

---

* Азəрбайчан Совет Язычылары Иттифагынын пленумундакы мə'рузəсиндəн.

Ени китаблар

Азəрбайчан Ушаг вə Кəнчлəр Əдəбиййаты Нəшриййаты ашагыдакы китаблары бурахмышдыр:

Л. Н. Толстой—«Анна Каренина» (I—II китаб). Романы язычы Əнвəр Мəммəдханлы тəрчүмə етмишдир. Редактору А. Əфəндиев, бəдии тəртибатчысы рəссам Власовдур.

М. Ю. Лермонтов—«Ашыг гəриб». Тəрчүмə едəни Шəфигə Мирбагырова, редактору Х. Һасилова. Тиражы 15 мин, гиймəти 40 гəпик.

С. Вургун—«Мəним андым» (шеирлəр вə поемалар). Редактору З. Хəлил. Тиражы 8 мин, гиймəти 4 манат.

М. Турсунзадə—«Һиндистан балладасы». Тəрчүмə едəни Г. Гасымзадə, редактору h. Аббасзадəдир. Тиражы 10 мин, гиймəти 1 манат 25 гəпик.

Ə. Аббасов—«П'еслəр». Редактору Ə. Рəчəбов. Китаба мүəллифин «Алма багы», «Достлуг ешгинə», «Гисас» вə «Мəликмəммəд» п'еслəри дахил эдилмишдир. Тиражы 10 мин, гиймəти 3 манат.

Редаксия hей'əти: ƏНВƏР ƏЛИБƏЙЛИ (Мəс'ул редактор), ƏЛИ ВƏЛИЕВ, ƏhМƏД ЧƏМИЛ, М. РАhИМ, МИР ЧƏЛАЛ.

Редаксиянын адреси: Бакы, Хагани күчəси, № 25. Телефонлар: 3-71-71 вə 3-82-16.

ФГ 01182 Сифариш № 1243